

VLOGA NEVLADNIH ORGANIZACIJ NA PODROČJU DUŠEVNEGA ZDRAVJA: PRIMER DRUŠTVA ALTRA

Suzana Oreški¹

POVZETEK

Nevladne organizacije na področju duševnega zdravja v skupnosti delujejo v Sloveniji že skoraj tri desetletja. Njihov razvoj ima bogato in pestro zgodovino, ki je vplivala na oblikovanje in izvajanje skupnostnih modelov pomoči, namenjenih ljudem z dolgotrajnimi težavami v duševnem zdravju. V okviru socialne politike so že v 90. letih bili sprejeti ukrepi, ki so omogočili razvoj socialnovarstvenih programov, s pomočjo katerih tudi nevladna organizacija Altra zagotavlja psihosocialno rehabilitacijo in obravnavo v skupnosti za osebe s težavami v duševnem zdravju. Metode in oblike dela, ki jih strokovni delavci uporabljajo, so preplet modelov, ki jih konceptualno uvrščamo na področje preventive in promocije duševnega zdravja in preventive duševnih motenj posameznikov in skupin prebivalstva. Vloga Altre je v družbenem prostoru ključnega pomena, saj je zaradi svoje majhnosti, fleksibilnosti, ozke usmerjenosti, delovanja v lokalnih okoljih in skupnostih bližje ljudem kot javne ustanove in je sposobnejša učinkovitejšega prepoznavanja potreb civilne družbe. Pri načrtovanju in izvajanju politike duševnega zdravja je nevladne organizacije nujno treba prepoznati kot ključnega partnerja pri zagotavljanju skupnostnih oblik pomoči na področju duševnega zdravja in jih ustrezneje umestiti v mrežo služb na tem področju.

Ključne besede: *nevladne organizacije, obravnava v skupnosti, preventiva duševnih motenj, promocija duševnega zdravja, socialnovarstveni programi*

-
1. Doktorica znanosti, univerzitetno diplomirana socialna delavka, predsednica in strokovna vodja društva Altra; Društvo Altra Zaloška c. 40, 1000 Ljubljana
E.naslov: suzana.oreski@altra.si

1 UVOD

Delovanje nevladnih organizacij na področju duševnega zdravja v skupnosti se v Sloveniji odvija že skoraj tri desetletja. Njihov razvoj ima bogato in pestro zgodovino, ki se je začela konec 80. let prejšnjega stoletja in jo povezujemo z radikalnim gibanjem, ki ga je sprožil Odbor za družbeno zaščito norosti (Flaker, 2012), predhodnik Altre – odbora za novosti v duševnem zdravju. Gibanje je močno zaznamovalo slovenski prostor, saj so njegova prizadevanja za demokratizacijo psihiatrije oz. transformacijo psihiatričnih služb imela precejšen odmev v javnosti (Oreški, 2008). V njegovem ospredju je bila zagovorniška drža do ljudi s težavami v duševnem zdravju, odprava kršitev njihovih temeljnih človekovih pravic in dostojanstva, poziv k sistemski ureditvi skupnostne skrbi in zaprtju institucij, uvedbi neodvisnega zagovorništva in drugih skupnostnih profilov po vzoru demokratičnih družb (prav tam).

V 90. letih prejšnjega stoletja so se z namenom oblikovanja in izvajanja inovativnih modelov pomoči v skupnosti, kot so stanovanjske skupine, skupine za samopomoč, zagovorniške skupine in dnevni centri, ustanovile številne nevladne organizacije: Altra, Šent, Ozara, Paradoks in druge (Flaker, 2012; Rafaelič, 2016). Inovativno-eksperimentalni in preventivno-razvojni projekti, ki so jih izvajale, so bili podprti s pomočjo tujih in domačih financerjev. Šlo je za predhodnike današnjih javnih, verificiranih socialnovarstvenih programov na področju duševnega zdravja.

V Sloveniji imamo tudi pestro zgodovino razvoja uporabniških organizacij, pilotskih in drugih projektov s področja deinstitucionalizacije in skupnostne oskrbe, vendar se v tem prispevku osredotočam na nevladno organizacijo Altra in njeno primarno vlogo na področju duševnega zdravja v skupnosti.

2 DEJAVNOST ALTRE

2.1 Formalni status

Altra – odbor za novosti v duševnem zdravju je prostovoljno, nevladno, neprireditno, neprofitno in humanitarno društvo, ki deluje na območju Republike Slovenije (Statut Društva Altra, 2015). Ima status nevladne organizacije v javnem interesu s področja socialnega varstva, ki ga je dodelilo Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti.

Namen Društva Altra je varovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin oseb s težavami v duševnem zdravju, varovanje in krepitev njihovega dostojanstva,

njihova psihosocialna in zaposlitvena rehabilitacija. Namen je tudi reševanje in lajšanje socialnih stisk in težav oseb s težavami v duševnem zdravju, zagotovitev pomoči zanje, okrepitev njihovega psihofizičnega zdravja in zagotovitev pomoči njihovim bližnjim (Statut Društva Altra, 2015). Dejavnosti izvajajo zaposleni strokovni delavci po 69. členu Zakona o socialnem varstvu (2007), prostovoljci po Zakonu o prostovoljstvu (2011) in osebe, ki so v društvu zaposlene za določen čas v okviru programov aktivne politike zaposlovanja po Zakonu o spremembah in dopolnitvah Zakona o urejanju trga dela – ZUTD-D (2017).

Gledano iz konteksta socialne politike, ki prek različnih programov in ukrepov zagotavlja socialno varnost in blaginjo ljudi (Hrast-Filipovic in Rakar 2019), nevladno organizacijo Altra umeščamo v sfero civilne družbe, ki jo predstavljajo zasebne, neprofitne – volonterske organizacije (Kolarič in sod., 2002). Te so v sistemu socialne politike ključnega pomena, saj so zaradi svoje majhnosti, fleksibilnosti, ozke usmerjenosti, delovanja v lokalnih okoljih bližje ljudem in sposobnejše učinkovitejšega prepoznavanja potreb civilne družbe. Iniciative posameznikov prevajajo v javne oz. skupno koristne namene (prav tam) in so strateško pomemben partner (v našem primeru) pri zagotavljanju skupnostnih oblik pomoči na področju duševnega zdravja. Altra lahko, prav zaradi svojega posebnega statusa na primarnem nivoju, ki ga ima za posameznika in ogrožene skupine, poveže vse sektorje oz. sfero države, sfero trga, sfero skupnosti in sfero civilne družbe (Kolarič in sod., 2002). Proaktivni pristop, ki ga izvaja pri svojem delu, je tudi dobra podlaga za preventivno delo na področju duševnega zdravja.

2.2 Preventivna dejavnost

Osnovna dejavnost Altre je izvajanje psihosocialne pomoči osebam s težavami v duševnem zdravju in njihovim bližnjim. Strokovni delavci pri konkretnem nudenju pomoči upoštevajo posameznikovo biološko, psihološko, sociološko, kulturno in duhovno vpetost v življenje. Trudijo se združevati tako družbene kot individualne dejavnike, ki so osebi v pomoč na poti njenega okrevanja oz. ki krepijo in ohranjajo njeno dobro počutje, blagostanje in duševno zdravje. Metode, oblike dela in strokovna ravnanja, ki jih pri tem uporabljajo, so preplet modelov, ki jih konceptualno uvrstimo na področje preventive in promocije duševnega zdravja in preventive duševnih motenj posameznikov in skupin prebivalstva (Tudor, 1996). Izhajajo predvsem iz modelov: okrevanja (angl. *recovery model*) (Jacobs, 2015; Repper in Perkins, 2003), opolnomočenja (angl. *empowerment*) (Lamovec, 1993; Škerjanec, 1996) in krepitev moči (angl. *strength model*) (Rapp in Gosche 2011; Saleebey, 1997). Celostni pristop, ki ga izvajajo, se odraža tudi

v multidisciplinarnem povezovanju in sodelovanju z mrežo služb na področju socialnega, zdravstvenega varstva in drugimi.

Tudi v Resoluciji o nacionalnem programu duševnega zdravja 2018–2028 zasedimo, da koncept preventive duševnih motenj in promocije duševnega zdravja izhaja iz biopsihosocialnega modela zdravja. Pozornost usmerja v izboljševanje kakovosti življenja in poudarjanje pozitivnih lastnosti in sposobnosti posameznika, ne le osredotočenosti na zmanjševanje simptomov/primanjkljajev oz. na duševne motnje in bolezni (ReNPDZ18–28, 2018), kar povsem lepo sovпада s smernicami dela v nevladni organizaciji Altra. Drugi avtorji delovanje nevladnih organizacij s področja duševnega zdravja umeščajo na področje psihosocialne rehabilitacije (Švab, 2015), ki pa je pravzaprav eno izmed področij preventive. Dokazujejo celo, da so nevladne organizacije vse do leta 2008 bile ključne nosilke psihosocialne rehabilitacije v Sloveniji (Zupančič, 2016).

Tudi avtorici Šprah in Dernovšek (2008) v raziskavi Razvoj kakovosti in dostopnosti preventivne zdravstvene dejavnosti na področju duševnega zdravja na primarnem nivoju ugotavljata, da dejavnosti nevladnih organizacij sodijo v preventivno dejavnost, ki je usmerjena v skupine ljudi z duševno motnjo oz. povečanim tveganjem za nastanek duševnih motenj. Gledano iz konteksta te raziskave lahko dejavnost Altre uvrstimo na področje terciarne preventive, v katero sodijo: namestitveni programi, dnevne, svetovalne in strukturirane aktivnosti, skupine za samopomoč, svetovanje, varovanje pravic ipd. (prav tam). Te aktivnosti se v Altri izvajajo v okviru javnih, verificiranih socialnovarstvenih programov, ki so sofinancirani na podlagi javnih razpisov in opredeljeni v Resoluciji nacionalnega programa socialnega varstva za obdobje 2013–2020 v poglavju Mreža javne službe na področju socialnovarstvenih programov (ReNPSV13–20, 2013). Po analizi Inštituta za socialno varstvo se vanje vključujejo naslednje skupine uporabnikov: osebe z dolgotrajnimi ali ponavljajočimi se težavami v duševnem zdravju, osebe, ki na področju duševnega zdravja potrebujejo celovito pomoč (običajno po odpustu iz bolnišnice oz. v procesu ambulantnega psihiatričnega zdravljenja), osebe, ki so zaradi svojih značilnosti izpostavljene večjemu tveganju za razvoj duševne motnje, osebe z dolgotrajnimi težavami v duševnem zdravju, ki potrebujejo bivanjsko oskrbo (zaradi različnih razlogov ne zmorejo več bivati v lastnem bivalnem okolju), strokovno pomoč in podporo za optimalno funkcioniranje v vsakdanjem življenju, osebe s težavami v duševnem zdravju, ki za varovanje svojih interesov in pravic potrebujejo zagovornika, svojci in prijatelji oseb s težavami v duševnem zdravju (IRSSV, 2018).

2.3 Namestitveni program

Izvaja se v okviru javnega, verificiranega socialnovarstvenega programa Mreža stanovanjskih skupin za osebe z dolgotrajnimi težavami v duševnem zdravju, katerega namen je zagotavljanje celovite psihosocialne pomoči in podpore osebam, ki zaradi občasnih in dolgotrajnih težav v duševnem zdravju potrebujejo strokovno podporo in pomoč za optimalno funkcioniranje v vsakdanjem življenju. Strokovni delavci vodijo aktivnosti, ki stremijo h krepitvi varovalnih dejavnikov, ki preprečujejo poslabšanje duševne motnje uporabnikov. Običajno gre za zadovoljevanje potreb na vseh ravneh posameznikovega življenja: bivanja, skrbi za higieno, jemanje terapije, pomoči pri širitvi socialne mreže, urejanja vsakodnevnih aktivnosti, učenja socialnih spretnosti in veščin ipd. Posamezni strokovni delavec skupaj s timom intenzivno in dolgotrajno sodeluje z uporabnikom z namenom zvišanja njegove samostojnosti in življenja v skupnosti. V letu 2018 je bilo v program vključenih 42 uporabnikov. Program so izvajali: dve strokovni vodji, sedem strokovnih delavcev in dva sodelavca. Potekal je vse dni v letu, in to 24 ur na dan (Interno gradivo Društva Altra, 2019).

2.4 Dnevne strukturirane aktivnosti, skupine za samopomoč, svetovanje in varovanje pravic

V preostalih javnih, verificiranih socialnovarstvenih programih (dnevni center, svetovalnica in zagovorništvo) je poudarek na izvajanju dnevnih, družabnih in drugih strukturiranih aktivnosti, psihosocialnem svetovanju, informiranju in varovanju pravic, vodenju skupin za samopomoč, psihoedukativnih delavnic, uporabniških skupin in samozagovorništva.

V ospredju programa dnevnega centra so skupinske aktivnosti, ki potekajo v obliki raznolikih tematskih delavnic, pogovornih skupin, ustvarjalnih delavnic, kulturnih aktivnosti, rekreativne vadbe, uporabniških skupin, delavnic za pridobivanje in ohranjanje funkcionalnih znanj (npr. šivanje, kuhanje, tuji jeziki, osebna higiena, ravnanje z denarjem, računalniško opismenjevanje) ipd. Splošni namen tega programa je spodbujanje uporabnikov k aktivnemu in kakovostnemu preživljanju prostega časa in vključevanje v družabno in širše družbeno življenje. Poleg skupinskih aktivnosti se pozornost namenja tudi razbremenilnim osebnim pogovorom. V letu 2018 so program izvajali: strokovna vodja, strokovna delavka, šivilja, tri osebe, zaposlene preko programa javnih del, in 14 prostovoljcev. V aktivnosti programa je bilo skupno vključenih 338 različnih uporabnikov, na mesec v povprečju 162 (Interno gradivo Društva Altra, 2019).

V okviru svetovalnice se osebam s težavami v duševnem zdravju nudi pomoč pri vključitvi v organizacijo, opredelitvi psihosocialnih težav, po potrebi usmerjanje v druge službe oz. informiranje o oblikah pomoči, ki potekajo v mreži služb glede na opredeljen tip težave, strukturirano in dalj časa trajajočo individualno podporo in pomoč pri urejanju in odpravljanju psihosocialnih težav in stisk. V Altri se tako v programu svetovalnice izvajajo vodene skupine za samopomoč, psioedukativne delavnice, psihosocialno svetovanje, ocena potreb, osebni načrt, ki mu lahko sledi koordinacija služb na različnih nivojih, in delo s svojci. V letu 2018 so program uresničevali trije zaposleni: strokovna vodja, strokovni delavec, oseba, zaposlena prek programa javnih del, in 25 prostovoljcev. Vanj je bilo vključenih 251 oseb s težavami v duševnem zdravju, v povprečju so bili na mesec 103 uporabniki. V program Svetovalnica z elementi dnevnega centra, ki se odvija na Koroškem, v Prevaljah je bilo vključenih 153 uporabnikov. Pomoč so jim nudili zaposlena strokovna vodja, oseba, zaposlena prek programa javnih del, in štiri prostovoljci (Interno gradivo Društva Altra, 2019).

V okviru socialnovarstvenega programa Zagovorništvo Altra v Ljubljani in v enoti na Prevaljah so na voljo psihosocialno in pravno zagovorništvo, treningi krepitve moči in samozagovorništva s ciljem varovanja pravic, interesov in integritete oseb s težavami v duševnem zdravju, ki so v nezavidljivih življenjskih situacijah. V letu 2018 sta program izvajala dva strokovna delavca, oseba, zaposlena prek programa javnih del, pogodbeni sodelavka, ki je nudila pravno svetovanje, in osem prostovoljcev. V program je bilo vključenih 411 uporabnikov, v povprečju na mesec 79 (Interno gradivo društva Altra, 2019).

V organizaciji tradicionalno potekata tudi taborniška in pohodniška dejavnost, ki že vključenim uporabnikom omogočata krepitev psihofizičnega zdravja, socialnih veščin, občutek pripadnosti, vključenosti in izboljšano kakovost življenja. V preteklem letu je bilo v pohodniško dejavnost, ki je bila izvedena 20-krat, vključenih 59 različnih uporabnikov in njihovih bližnjih; v povprečju 22 na pohod. V dejavnost letovanj in taborov (trajanje v povprečju sedem dni) je bilo vključenih 64 različnih uporabnikov, ki so prejeli celovito oskrbo z nočitvijo (Interno gradivo Društva Altra, 2019).

2.5 Promocijska dejavnost

Namenjena je informiranju, ozaveščanju, izobraževanju in usposabljanju uporabnikov, bližnjih, prostovoljcev in širše javnosti o različnih temah s širšega področja duševnega zdravja. Osnovni namen je vplivati na družbeno senzibilnost, razumevanje in sprejemanje težav na področju duševnega zdravja, zmanjševati stigmo in predsodke do duševnih motenj in spodbujati ljudi k pravočasnemu

iskanju pomoči. Cilj je tudi informirati že vključene uporabnike, njihove bližnje, člane, simpatizerje in druge deležnike o rednih in aktualnih dejavnostih organizacije in novostih na področju skupnostne obravnave. Družbeni angažma in intervencije v slabe družbene prakse so del poslanstva organizacije in bi ga v prihodnje želeli še bolj poglobiti (npr. tiskovne konference, obvestila za javnost in druge oblike kontinuiranega sodelovanja z mediji, družbenimi omrežji ipd.) (Interno gradivo Društva Altra 2019).

3 ZAKLJUČEK

Socialna politika pod okriljem resorja za socialno varstvo že od leta 1992 skrbi za razvoj programov na področju duševnega zdravja in psihosocialno rehabilitacijo oseb s težavami v duševnem zdravju (Grabrijan, 2006), žal pa od 2012 leta izvaja nepredvidljive finančne in vsebinske ukrepe, ki zavirajo razvoj in nadgradnjo socialnovarstvenih programov na področju duševnega zdravja. Čeprav se število uporabnikov, ki imajo kompleksne stiske in težave, v programih povečuje, se jim ne omogočajo kadrovske in vsebinske širitve. Zadnjih deset let se za nevladne organizacije s področja duševnega zdravja ni spremenilo nič, kljub temu da je bil leta 2008 sprejet Zakon o duševnem zdravju, ki jih je umestil kot izvajalke v obravnavo v skupnosti. V resorju zdravstvenega varstva se zanje ne namenja sredstev, čeprav delujejo na področju preventive duševnih motenj in promocije duševnega zdravja. Pomanjkanje ustrezne politike duševnega zdravja v Sloveniji vpliva na slabo medsektorsko sodelovanje, kar se posledično pozna na terenu, na izvajalskih organizacijah. Nevladne organizacije ne morejo delati le na humanitarne obrate, temveč se morajo njihovi strokovni programi in storitve prepoznati, podpreti iz finančnega vidika in načrtno vključiti v sistem mreže služb s področja duševnega zdravja.

Literatura

- Dernovšek MZ, Šprah L. Razvoj kakovosti in dostopnosti preventivne zdravstvene dejavnosti na področju duševnega zdravja na primarnem nivoju: zaključno poročilo o rezultatih opravljenega raziskovalnega dela na projektu št. V3-0370 v okviru Ciljnega raziskovalnega programa Konkurenčnost Slovenije 2006–2013: elaborat. Ljubljana: Izobraževalno raziskovalni inštitut Ozare. Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU; 2008.
- Flaker V. Kratka zgodovina deinstitucionalizacije v Sloveniji. Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo. 2012; 39(250): 13–30.
- Grabrijan B. Razvoj programov nevladnega sektorja na področju duševnega zdravja. Socialno delo. 2006; 45(3/5): 213–220.

- Hrast-Filipovič M, Rakar T. Socialna politika danes in jutri. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. 2. dopolnjena izdaja, elektronska knjiga; 2019. Dostopno na: https://knjigarna.fdv.si/knjige/sociologija/ost-osrednje-socioloske-teme/i_774_socialna-politika-danes-in-jutri (citirano 6. 7. 2019).
- Interno gradivo Društva Altra: program Stanovanjskih skupin, program Svetovalnica, program Dnevni center, program Svetovalnica z elementi dnevnega centra Prevalje, Program pohodniške in taborniške dejavnosti, Program preventive in promocije duševnega zdravja, 2019.
- Jacob KS. Recovery Model of Mental Illness: A Complementary Approach to Psychiatric Care. *Indian J Psychol Med.* 2015 Apr-Jun; 37(2): 117–119. Dostopno na: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4418239/> (citirano 17. 7. 2019).
- Kolarič Z, Črnak-Meglič A, Vojnovič M. Zasebne neprofitno-volonterske organizacije v mednarodni perspektivi. Ljubljana: Založba FDV, zbirka Politični procesi in inštitucije, 2002.
- Kovač N, Smolej Jež S, Kobal Tomc B, Trebežnik J. Spremljanje socialnovarstvenih programov: poročilo o izvajanju programov v letu 2018. Inštitut republike Slovenije, 2019. Dostopno na: https://www.irssv.si/upload2/SVP_koncno_V2_30.5.2019.pdf (citirano 18. 7. 2019).
- Lamovec T. Duševno zdravje v skupnosti: zagovorništvo. Ljubljana: Skupnost socialnega varstva Slovenije; 1993.
- Oreški S. Družbeno pojmovanje duševnega zdravja: primer dveh slovenskih medijev [doktorska disertacija]. Ljubljana. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede; 2008.
- Rafaelič A. Pomen povezovanja in vključevanja pri oskrbi po meri človeka in procesih dezinstucionalizacije [doktorska disertacija]. Ljubljana. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo; 2016.
- Rapp C.; Goscha R. *The Strengths Model: A Recovery-Oriented Approach to Mental Health Services*. 3rd Edition. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Repper J, Perkins R. *Social inclusion and recovery: a model for mental health practice*. Edinburgh: Baillière Tindall, 2003.
- Resolucija o nacionalnem programu duševnega zdravja 2018–2028 (ReNPDZ18–28). Uradni list RS, št. 24/18.
- Resolucija o nacionalnem programu socialnega varstva za obdobje 2013–2020 (ReNP-SV13–20). Uradni list RS, št. 39/13.
- Saleebey D. *The Strength Perspective in Social Work Practice: Introduction – Power in the People*. New York: Longman; 1997.
- Statut Društva Altra. Dostopno na: <https://altra.si/files/statut.pdf/> (citirano 11. 7. 2019).
- Škerjanec J. Zgodba o ekologiji in moči. *Socialno delo*. 1996; 35(4): 283–288.
- Švab V. *Psihosocialna rehabilitacija*. Ljubljana: Šent; 2004.
- Švab V. *Obravnava v skupnosti*. Dostopno na: http://sent.si/fck_files/file/Ucbenik_OBRAVNAVA_V_SKUPNOSTI_Vesna_Svab_ur.pdf (citirano 18. 7. 2019).
- Tudor K. *Mental Health Promotion: Paradigms and Practice*. London and New York: Routledge; 1996.

Zakon o duševnem zdravju. Uradni list RS, št. 77/08.

Zakon o nevladnih organizacijah. Uradni list RS, št. 21/18.

Zakon o socialnem varstvu. Uradni list RS, št. 3/07 – uradno prečiščeno besedilo, 23/07 – popr., 41/07 – popr., 61/10 – ZSVarPre, 62/10 – ZUPJS, 57/12, 39/16, 52/16 – ZPPreb-1, 15/17 – DZ, 29/17, 54/17, 21/18 – ZNOrg, 31/18 – ZOA-A in 28/19.

Zakon o prostovoljstvu. Uradni list RS, št. 10/11, 16/11 – popr. in 82/15.

Zakonu o spremembah in dopolnitvah Zakona o urejanju trga dela (ZUTD-D). Uradni list RS, 55/2017.

Zupančič V. Nevladne organizacije v podporni mreži za osebe z depresijo [doktorska disertacija]. Ljubljana. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede; 2016.